

2.1 Функція однієї змінної

Поняття функціональної залежності

Величина називається змінною (сталого), якщо в умовах даної задачі вона набуває різних (тільки одного) значень.

Розглянемо дві змінні величини $x \in D \subseteq R$ і $y \in E \subseteq R$.

Означення. Функцією $y = f(x)$ називається така відповідність між множинами D і E , за якої кожному значенню змінної x відповідає одне й тільки одне значення змінної y .

При цьому вважають, що:

x — незалежна змінна, або аргумент;

y — залежна змінна, або функція;

f — символ закону відповідності;

D — область визначення функції;

E — множина значень функції.

Розрізняють три способи завдання функції: аналітичний, графічний і табличний.

Означення. Функція $y = F(u)$, де $u = \varphi(x)$, називається складною (складеною) функцією, або суперпозицією функцій $F(u)$ та $\varphi(x)$, і позначається $y = F(\varphi(x))$.

Приклад. $y = 2^{\sin^2 x}$ — складна функція, вона буде суперпозицією трьох функцій: $y = 2^u$, $u = v^2$, $v = \sin x$.

Приклад. $y = \operatorname{tg}(3u) \cdot f(u)$, де $u = 3x + 1$, $f(x) = (2x + 5)^3$. Оскільки $f(u) = (2u + 5)^3$, то $y = \operatorname{tg}(3(3x + 1))(2(3x + 1) + 5)^3 = \operatorname{tg}(9x + 3)(6x + 7)^3$.

Означення. Нехай функція $y = f(x)$ встановлює відповідність між множинами D та E . Якщо обернена відповідність між множинами E та D буде функцією, то вона називається оберненою до даної $y = f(x)$; її позначають $y = f^{-1}(x)$.

За означенням, для взаємно обернених функцій маємо:

$$f(f^{-1}(x)) = f^{-1}(f(x)) = x.$$

Приклад. $f(x) = x^3$, $f^{-1}(x) = \sqrt[3]{x}$ — взаємно обернені функції:

$$\sqrt[3]{x^3} = (\sqrt[3]{x})^3 = x.$$

Графіки взаємно обернених функцій симетричні відносно прямої $y = x$ (рис. 1).

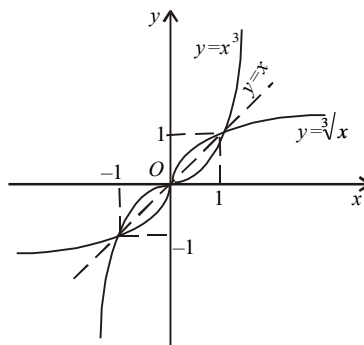

Рис. 1

Означення. Функція (функціональна залежність змінної y від змінної x) називається неявною, якщо її задано рівнянням $F(x, y) = 0$, яке не розв'язане відносно змінної y .

Приклад. Рівняння $y + x + 2^y = 0$ визначає неявну функцію y від x .

Означення. Система рівнянь

$$\begin{cases} x = \varphi(t) \\ y = \psi(t) \end{cases}$$

визначає параметричну залежність функції y від змінної x (t —параметр).

Вираз $y = f(x)$ самої залежності y від x можна дістати виключенням параметра t з останньої системи рівнянь.

Приклад. Параметрична залежність

$$\begin{cases} x = r \cos t \\ y = r \sin t \end{cases} \quad (0 \leq t \leq 2\pi)$$

визначає коло радіуса r з центром у початку прямокутної декартової системи координат. Справді, зводячи до квадрата параметричні рівняння і підсумовуючи результат, дістаємо: $x^2 + y^2 = r^2 (\cos^2 t + \sin^2 t)$, або $x^2 + y^2 = r^2$.

Загальні властивості функцій

Означення. Множина всіх значень аргументу, для яких можна обчислити значення функції, називається *природною областю визначення функції*. Область визначення може бути заданою; у цьому випадку вона залежить також від умови задачі.

Приклад. Знайти область визначення функції

$$y = \frac{\arcsin \frac{x}{2} + \sqrt{1 - x^2}}{\lg(1 + x)}.$$

$$D(y) = \begin{cases} \left| \frac{x}{2} \right| \leq 1 \\ 1 - x^2 \geq 0 \\ x + 1 > 0 \\ \lg(x + 1) \neq 0 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} |x| \leq 2 \\ |x| \leq 1 \\ x > -1 \\ x + 1 \neq 1 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} -1 < x \leq 1 \\ x \neq 0. \end{cases}$$

$D(y) = (-1; 0) \cup (0; 1]$ — природна область визначення. Якщо за умовою задачі x — відстань, а це означає, що $x \geq 0$, тоді $D(y) = (0; 1]$ — задана область визначення.

Означення. Функція $y = f(x)$ називається *парною (непарною)*, якщо для будь-якого $x \in D$ виконується умова $f(-x) = f(x)$, ($f(-x) = -f(x)$).

Функція буде ні парною, ні непарною, якщо для $x \in D$, $f(-x) \neq \pm f(x)$.

Приклад. $y = \cos x$ — парна функція (графік функції симетричний відносно осі ординат (рис. 2)), бо $y(x) = \cos(-x) = \cos x = y(x)$; $y = \operatorname{arctg} x$ — непарна функція (графік функції симетричний відносно початку координат (рис. 3)), бо $y(-x) = \pm \operatorname{arctg}(-x) = -\operatorname{arctg} x = -y(x)$; $y = \operatorname{arccos} x$ — ні парна, ні непарна (рис. 4), бо $y(-x) = \operatorname{arccos}(-x) = \pi - \operatorname{arccos} x \neq \pm y(x)$.

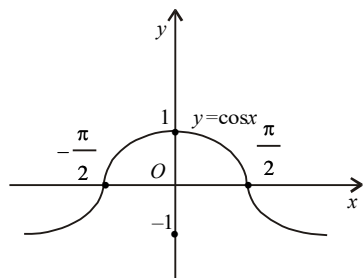

Рис. 2

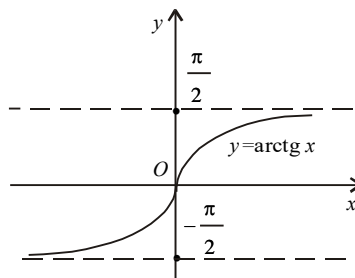

Рис. 3

Означення. Функція $y = f(x)$ називається *періодичною*, якщо для $x \in D$ виконується умова $f(x+T) = f(x-T) = f(x)$, де число T — період функції.

Приклад. $y = \operatorname{tg} x$ — періодична функція з мінімальним періодом $T = \pi$ (див. рис. 5), бо $\operatorname{tg}(x + \pi) = \operatorname{tg}(x - \pi) = \operatorname{tg} x$.

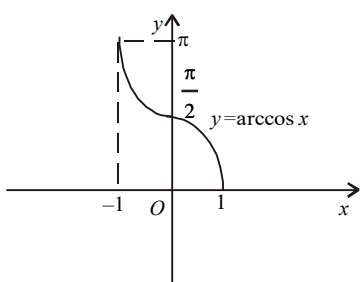

Рис. 4

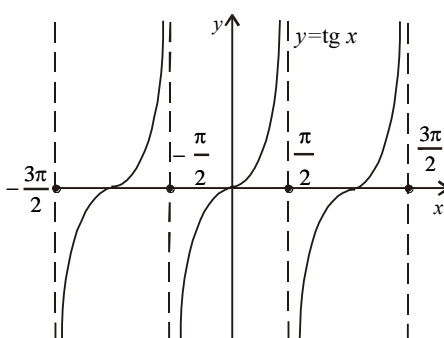

Рис. 5

Означення. Функція $y = f(x)$ називається *обмеженою на множині D* , якщо для всіх $x \in D$ виконується умова $|f(x)| \leq M$, де $M > 0$ — деяке скінченне число.

Приклад. $y = \arcsin x$ — обмежена функція для всіх $x \in [-1; 1]$ (рис. 6), бо $|\arcsin x| \leq \frac{\pi}{2}$.

Означення. Функція $y = f(x)$ називається *монотонно зростаючою (спадною)* на множині D , якщо для всіх $x \in D$ більшому значенню аргументу відповідає більше (менше) значення функції, тобто $x_2 > x_1 \Rightarrow f(x_2) > f(x_1)$ ($f(x_2) < f(x_1)$).

Приклад. $y = \log_a x$ — монотонно спадна функція при $0 < a < 1$, а при $a > 1$ — монотонно зростаюча (рис. 7).

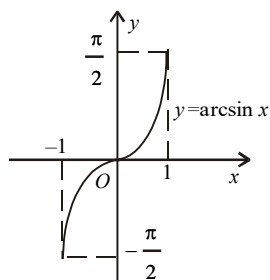

Рис. 6

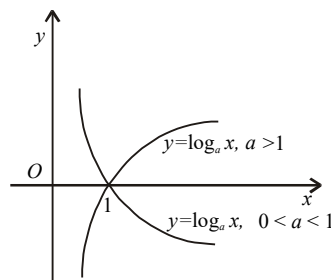

Рис. 7

Елементарні функції

Основні з них:

- 1) степенева $y = x^a$;
- 2) показникова $y = a^x$, $a > 0$, $a \neq 1$ (рис. 8);
- 3) логарифмічна $y = \log_a x$, $a > 0$, $a \neq 1$ (рис. 7);
- 4) тригонометричні: $y = \cos x$ (рис. 3.2); $y = \sin x$ (рис. 9); $y = \operatorname{tg} x$ (рис. 5); $y = \operatorname{ctg} x$ (рис. 10);
- 5) обернені тригонометричні: $y = \arcsin x$ (рис. 6); $y = \arccos x$ (рис. 4); $y = \operatorname{arctg} x$ (рис. 5); $y = \operatorname{arcctg} x$ (рис. 11).

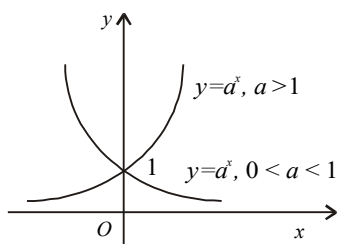

Рис. 8

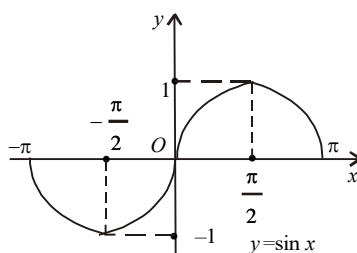

Рис. 9

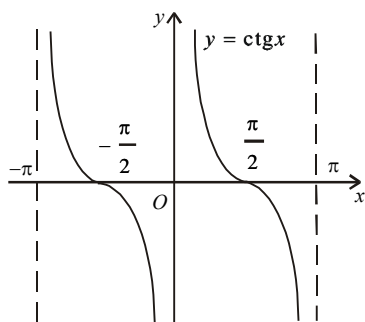

Рис. 10

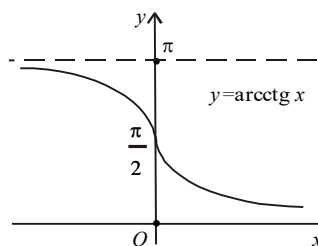

Рис. 11

Функція вважається *елементарною*, якщо вона може бути побудована з основних елементарних функцій за допомогою скінченної кількості алгебраїчних дій та суперпозицій, наприклад:

$$y = 2^{\operatorname{tg}^3(x^2 + \arcsin \sqrt{x})} + \cos^2\left(\log_2\left(\operatorname{arctg} x - \frac{1}{x}\right)\right) \text{ — елементарна функція.}$$

Означення. Функція $y = y(x)$ називається *алгебраїчною*, якщо $y(x)$ — розв'язок рівняння

$$P_0(x)y^n + P_1(x)y^{n-1} + \dots + P_{n-1}(x)y + P_n(x) = 0,$$

де $P_i(x)$, $i = \overline{0, n}$ — многочлени.

Приклад. Функція $y = \sqrt[3]{\frac{x^2+1}{x-1}}$ буде алгебраїчною, бо вона є розв'язком рівняння

$$y^3(x-1) - (x^2+1) = 0.$$

Усі неалгебраїчні функції називаються *трансцендентними*.

Алгебраїчні функції поділяються на *раціональні* (цілі й дробові) та *ірраціональні*.

Цілою раціональною функцією буде упорядкований многочлен

$$y = P_n(x) = a_0x^n + a_1x^{n-1} + \dots + a_{n-1}x + a_n, a_i \in R.$$

Дробово-раціональною функцією буде відношення многочленів

$$R(x) = \frac{P_n(x)}{Q_m(x)}, \text{ або } y = R(x) = \frac{a_0x^n + a_1x^{n-1} + \dots + a_{n-1}x + a_n}{b_0x^m + b_1x^{m-1} + \dots + b_{m-1}x + b_m}.$$

Зразки розв'язування вправ

Приклад 1. Знайти область визначення функції $y = \frac{\ln(1+x)}{x-1}$.

Функція визначена, якщо $x-1 \neq 0$ та $1+x > 0$. Таким чином, областю визначення функції є: $(-1, 1) \cup (1, +\infty)$.

Приклад 2. Знайти область визначення функції

$$y = \sqrt{1-2x} + 3 \arcsin \frac{3x-1}{2}.$$

Перший доданок $\sqrt{1-2x}$ набуває дійсних значень при $1-2x \geq 0$, а другий — при $-1 \leq \frac{3x-1}{2} \leq 1$. Розв'язавши здобуту систему нерівностей, знайдемо область визначення функції:

$$\left[-\frac{1}{3}, \frac{1}{2}\right].$$

Приклад 3. Визначити, яка із заданих функцій парна чи непарна: а) $y = x^2 \sqrt[3]{x} + 2 \sin x$; б) $y = 2^x + 2^{-x}$; в) $y = x^2 + 5x$.

а) Оскільки $f(-x) = (-x)^2 \sqrt[3]{-x} + 2 \sin(-x) = (x^2 \sqrt[3]{-x} + 2 \sin x) = -f(x)$, то функція непарна.

б) Маємо $f(-x) = 2^{-x} + 2^{-(-x)} = 2^{-x} + 2^x = f(x)$.

Функція парна.

в) Тут $f(-x) = (-x)^2 + 5(-x) = x^2 - 5x \neq \pm f(x)$.

Таким чином, функція не є ні парною, ні непарною.